

Irena MYTNIK

Uniwersytet Warszawski

Antroponimia mieszczańska na obszarach kontaktowych polsko-ukraińskich w XVI–XVII wieku

Pogranicze polsko-ukraińskie oraz rubieże Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, obejmujące dawną ziemię chełmską, tworzyły strefę wspólnych kontaktów językowych, określaną w literaturze mianem pogranicza wschodniego bliższego i dalszego oraz Kresów południowo-wschodnich. Był to zarazem obszar pogranicza dwóch cywilizacji: zachodnio- i wschodnioeuropejskiej oraz wpływów dwóch Kościołów: prawosławnego i katolickiego. Ziemię chełmską, oprócz Rusinów i Polaków, zamieszkiwali również Litwini, Niemcy, Wołosi, Ormianie, Szkoci i Żydzi. Istniał tu zatem swoisty, uwarunkowany historycznie model wielokulturowy.

W XVI–XVII w. ziemia chełmska graniczyła od północy z województwem brzesko-litewskim, od wschodu z wołyńskim, od zachodu z lubelskim, od południa zaś z województwem bełskim¹. Usytuowanie na szlakach handlowych prowadzących z Rusi do Bałtyku i w kierunku zachodnim do Wielkopolski, łączących ośrodki handlowe nad Morzem Czarnym z Europą zachodnią, zadecydowało o rozwoju gospodarczym tego terenu, tworzeniu osiedli handlowo-rzemieślniczych lokowanych na prawie niemieckim². Proces urbanizacji nie przebiegał tu jednak tak szybko jak w innych dzielnicach. W drugiej połowie XVI w. w ziemi chełmskiej było 20 miast i miasteczek, a ich zagęszczenie było o 30% mniejsze od ośrodków miejskich w Wielkopolsce³. Handel w miastach oparty był na targach, jarmarkach i rzemiośle. Największą liczbę cechów rzemieślniczych skupiających szewców, piekarzy, krawców, ślusarzy, kowali, mieczników, siodlarzy, rymarzy i złotników

¹ W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna: dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 41–42.

² B. Zimmer, *Miasta ziemi chełmskiej od XIII do poł. XIX w. w zarysie*, Lublin 1993, s. 14.

³ *Ibidem*, s. 82–83.

posiadał Chełm i Krasnystaw. Oba miasta słynęły z rybołówstwa. W XVII w. najważniejszym ośrodkiem gospodarczym w regionie był Zamość, znany z drukarni, manufaktury safianów, kurdybanów i kobierców tureckich. Gospodarka ziemi chełmskiej oparta była również na rolnictwie. Miasta miały charakter agrarny, co nie przyczyniało się do wzmocnienia procesów urbanizacyjnych. Mieszczanie trudnili się więc nie tylko handlem i rzemiosłem, ale także hodowlą, rybołówstwem i przemysłem przetwórczym: młynarstwem, gorzelnictwem i sukiennictwem⁴. Wojny XVII w. oraz towarzyszące im klęski żywiołowe i epidemie zaważyły na rozwoju ekonomicznym regionu. Odbudowę gospodarczą miast i ośrodków wiejskich zniweczyły nowe zniszczenia spowodowane wojną północną w pierwszej połowie XVIII w.

Skład etniczny i położenie geograficzne ziemi chełmskiej okazały się szczególne w związku z infiltracją cech polskich i ukraińskich obecną w języku i w antroponomii jej mieszkańców. W niniejszym omówieniu zostanie przedstawiony obraz nazewnictwa osobowego mieszczan w kontekście antroponimii ukraińskiej oraz imiennictwa kresowego i dzielnic dawniej Rzeczypospolitej. Ukazany zostanie związek pewnych typów określeń poimiennych oraz ich struktury językowej z pochodzeniem etnicznym i społecznym, a poniekąd także systemem wyznawanych wartości oraz sytuacją gospodarczą w regionie. Analiza wyekscerpowanego ze źródeł materiału i porównanie z antroponimią pozostałych regionów Rzeczypospolitej pozwoli na wskazanie podobieństw i różnic między nimi oraz zakresu interferencji językowej w obrębie obu funkcjonujących na zasadzie równorzędności systemów antroponimicznych⁵.

Jeśli chodzi o system ukraiński, antroponimia mieszczańska w ziemi chełmskiej oparta była w omawianym okresie na wzorcu nazwiska patronimicznego. Ważnym elementem kodu kulturowego była rodzina, zwłaszcza w społecznościach wiejskich, z nadrzędną pozycją ojca jako głowy rodu. Potwierdzają to zapisy z ksiąg grodzkich, dotyczące spraw sądowych, w których rodzinę reprezentował gospodarz. W naturalny więc sposób identyfikacja odbywała się przez wskazanie na przynależność do rodu. Najbardziej produktywny typ strukturalny tworzyły określenia poimienne z formantami *yc(z)/-ic(z)*, *-owyc(z)/-ewyc(z)/ -owic(z)/-ewic(z)*, cieszące się dużą popularnością w XVI w. we wszystkich stanach. W antroponimii mieszczańskiej stanowiły nieco ponad połowę nazwisk, np. *Happonowicz Iaczko* LK 1564, *Waszil Howienowicz* KP 1509, *Stepan Lithwinowycz* RPCH 1501, *Iakowicz Lobaszowicz* RPCH 1500, *Dasko Mateczkowicz* LL 1564, *Nossaczowycz* OR 1501; *Hrehory Haraszkiwicz* LCH 1661, *Lesko Hawryszowicz* AGS 1636, *Wasko Czoterbokowicz* AH 1606, *Supron Kozulczycz* AH 1601. W kolejnym stuleciu ich frekwencja wyraźnie zmalała, co miało związek z rosnącą produktywnością

⁴ *Ibidem*, s. 32–142.

⁵ Por. szersze przedstawienie podjętego tematu: I. Mytnik, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2017.

sufiksów *-uk/-'uk*, *-czuk*, szczególnie w środowisku chłopskim. W imiennictwie mieszczan określenia tego typu utworzyły 29% nazwisk. Ich podstawę motywacyjną w większości stanowiły imiona kalendarza liturgicznego prawosławnego oraz zanikające już imiona słowiańskie (jednotematowe i dwuczłonowe), np. *Choma Bazankowicz* ICH 1545, *Bochdanowicz Waszil* LK 1564, *Lubkowicz Mylian* LK 1564, *Zaniecz Maleszowicz* KP 1509, *Ihnat Malowicz* KP 1509, *Iwan Maluczowicz* KP 1509, *Iwan Małyszowicz* KP 1509, *Radkowicz Pasko* LK 1564; *Chwedko Bohdanowicz* AU 1614, *Jarmosz Buczkiewicz* AGS 1642, *Stephan Kraskowicz* AGS 1636. Podobne dane przyniosły badania nad antroponimią województwa wołyńskiego⁶. W imiennictwie Żytomierszczyzny należały do najbardziej popularnych formacji zależnościowych⁷.

Nazwiska patronimiczne były derywowane także przy pomocy formantów *-ow*, *-yn/-in*, *-uk/-'uk*, *-czuk*, *-ko*, *-yk/-ik*, *-czyk*, *-ak/-'ak*, *-*ę*, **-ęta*, *-enia/-enie*, *-(yn)ec*, z których tylko *-uk/-'uk*, *-czuk* w XVII w. cechowała wyższa produktywność (9% wszystkich określeń poimiennych), np. *Zinow* KP 1509, *Jacob Moskwow* KWZ 1690, *Hryc Turmin* AGS 1635; *Iwan Sawczuk* AK 1616, *Łukasz Serediuk* AH 1630, *Ilko Wasiuk* AK 1677, *Hryc Tesluk* AGS 1636; *Sierko Piatko* AH 1606; *Hacko Sycyk* AH 1606; *Andrzej Chryciak* KSZ 1659; *Sienko Chodorczia* KP 1509; *Wasko Greszata* AH 1606; *Tymosz Woiczenię Hawryło* LK 1564, *Kurilczenie* AH 1601; *Pilip Bieliecz* KP 1509, *Wasko Łuczyniec* AU 1698. Wyraźny wzrost ich popularności nastąpił w kolejnym stuleciu zarówno na omawianym terenie⁸, na Podlasiu⁹, południowej Białostocczyźnie¹⁰, jak i w województwie wołyńskim¹¹, w okręgach wschodnich dawnego województwa ruskiego¹² oraz na Huculszczyźnie¹³.

Niewielki udział w identyfikacji przypadł formacjom na *-enia/-enie*, np. *Babiczenie Andrei* LK 1564, *Wawrzik Jaczczenia* AH 1601, *Lewko Babinie* AMK 1616, *Stephanum Kowalenie dictum Sowiński* (Acc) AGS 1649, *Łukasz Kozulenie* AH 1630, *Tymosz Kurilczenie* AH 1601, *Stecko Kuzmienie* AH 1615, *Bazil Łuczczynie* AMK 1677. Pierwotnie tworzyły hipocoristica, odnotowane również w badanych źródłach,

⁶ I. Mytnik, *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2010.

⁷ Л. Ящук, *Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: автореф. дис. ... канд. філ. наук*, Київ 2008, s. 6.

⁸ I. Huk, *Klasyfikacja i analiza słowotwórcza antroponimów w dawnej ziemi chełmskiej* [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 6–7, Warszawa 1998, s. 439–440.

⁹ L. Dacewicz, *Rola sufiksu -uk w kulturze nazewnictwa Podlasia* [w:] *Manuscula Linguistica in honorem Aleksandrae Cieślakowej oblata*, pod red. K. Rymuta, Kraków 2006, s. 157–162.

¹⁰ E. Bogdanowicz, *Nazwiska z komponentem -k- w części sufiksальной na podstawie XVIII-wiecznych ksiąg metrykalnych południowej Białostocczyzny* [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, pod red. Z. Abramowicz, Białystok 2006, s. 338–339.

¹¹ I. Mytnik, *Antroponimia Wołynia ...*, s. 231.

¹² E. Wolnicz-Pawłowska, *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim*, Wrocław 1978, s. 30, 120, 130.

¹³ A. Vincenz, *Traité d'anthroponymie houtzoule*, München 1970, s. 560–564.

np. *Stanczenie*. Niektóre więc ekscerpty mogły być patronimikami semantycznymi. Znacznie więcej poświadczeń odnotowują źródła z Wołynia¹⁴, Huculszczyzny¹⁵ oraz z pogranicza huculsko-pokuckiego¹⁶.

Nieliczne zapisy mają formę Gen. sg, np. *Kornilo Homena* AGS 1642, *Trochim Metylicza* AK 1677.

Grupę nazw zależnościowych tworzyły również nazwiska formalnie równe imionom, które w XVI w. tworzyły nieco ponad 5% nazwisk, w kolejnym stuleciu 13%. Były to w większości imiona kalendarza cerkiewno-ruskiego, przeważnie w formach hipokorystycznych, np. *Łuczko Iwaniecz* KP 1509, *Zdan Mikitka* ICH 1545, *Iwaniec Niestor* KP 1509, *Zien Saczko* KP 1509, *Kostyan Samarko* LR 1565; *Sienko Dronik* AH 1630, *Szymon Fedik* KSZ 1659, *Fedor Sawczyk* AH 1630, *Andrei Serhijczyk* AH 1601, obok których wystąpiły pojedyncze formy rodzime, np. *Trofim Bohun* AMK 1677, *Chwedor Zdan* AGS 1649.

Nazwiska charakteryzujące powstały w płaszczyźnie apelatywnej oraz antropomastycznej w wyniku derywacji sufiksальной. Formacje derywowane antropomicznie tworzone były za pomocą sufiksów prostych i złożonych, tj. -'ejko, -ko, -yk/-ik, -czyk, -ka, -ek, -acz-ek, -icz-ek, -yka, -ało, -ejło, -iło, -ul, -ń-ej, -isz, np. *Kalinieiko Iwan* LK 1564; *Maczko Czurko* LR 1565, *Tymosz Rusinko* AGS 1636; *Liszczik* LR 1565; *Phedor Popik* AGS 1642; *Fedorius dictus Przystupka* AH 1606; *Wojciech Zubek* KSZ 1659; *Stephan Chamłaczek* AGS 1649; *Hric Owsianiczek* AH 1606; *Berdyka* AMK 1616; *Daniło Sikalo* AMK 1616; *Terebeyło* KGCH 1659; *Sawka Werbiło* AH 1606; *Thymosz Pikul* AGS 1636; *Ostap Suchniei* AH 1601; *Olexa Derbisz* AH 1601. W XVI w. największa produktywność cechowała formant -ko, zaś w XVII w. – formant -yk/-ik. Wśród formacji charakteryzujących przeważały jednak nazwiska równe apelatywom, np. *Horoh* ICH 1545, *Poniecz Hreczka* LR 1565, *Naliszni Chwedecz* LK 1564; *Weremko Kwoczka* AH 1630, *Adamus Łahoda* ASA 1644, *Hryc Moszonka* AH 1630, *Martyn Okun* AU 1614.

Ze źródeł wyekscerpowano również nieliczne composita z członami nominalnymi i/lub czasownikowymi, np. *Kuskołup* LR 1565; *Ciężkohuz* AH 1606, *Wasko Czotyrbok* AH 1601, *Andrei Mukosij* AMK 1616, *Hryc Nieieło* AGS 1636, *Jarosz Połupan* AH 1606, *Petrum Semigęba* (Acc.) AGS 1649.

Formacje charakteryzujące stanowiły największą po patronimach grupę nazwisk w dawnej ukraińskiej antroponomii nieszlacheckiej¹⁷. Wysoką produktywność

¹⁴ I. Mytnik, *Antroponimia Wołynia...*, s. 239.

¹⁵ Б. Близнюк, *Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку*, Львів 1997, с. 9.

¹⁶ W. Szulowska, *Losy derywatów z sufiksem *-ę (-ęta, -enię) w antroponimii polskiej i ukraińskiej [w:] Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, „Język na Pograniczach”, nr 11, Warszawa 1994, s. 175.

¹⁷ Р. Керста, *Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування*, Київ 1984, с. 27–32; I. Mytnik, *Antroponimia Wołynia ...*, s. 250, 301–302.

tego typu określeń odnotowują w tym czasie dokumenty z północnego Podlasia¹⁸ oraz Kresów północno-wschodnich¹⁹.

Wśród formacji odapelatywnych odrębną grupę utworzyły określenia odzawodowe. Część z nich zapewne była jeszcze formami z pogranicza *nomen proprium* i *nomen appellativum*, zachowując żywą więź genetyczną z motywującymi je leksemami. Były odbiciem poziomu urbanizacji, struktury zawodowej mieszkańców i stosunkowo niskiego poziomu rozwoju gospodarczego dawnej ziemi chełmskiej, nękaną częstymi najazdami tatarskimi i działaniami wojennymi, np. *Ikonyk* LR 1565, *Mielnik Iwan* LK 1564, *Pywowar Kłymko* LK 1564, *Iwasko Ribolow* ICH 1545, *Iwan Surmacz* LR 1565; *Trochim Kramar* AU 1614, *Hawriło Kuchta* AH 1630, *Chwedko Piwowar* AGS 1642, *Kunach Tkacz* AU 1614, *Toma Tracz* AH 1606, *Siemko Winnik* AU 1619.

Nieliczne poświadczenia dotyczą formacji odmiejscowych na *-ski/-cki* (niepełna 6%), np. *Lyemieszowski Karp* LK 1564, *Sokalski Hreczko* LK 1564; *Hawronski* AU 1614, *Fedor Horbkowski* AMK 1698, *Wasko Okopski* AGS 1642, *Marko Sawiński* AGS 1642.

Antroponimia ukraińskich mieszczan omawianego terenu wykazuje duże zbieżności z imiennictwem tego stanu w dawnym województwie wołyńskim oraz w innych regionach Ukrainy, który oparty był na tym samym wzorcu nazwiska patronimicznego. W porównywanych zbiorach na drugim miejscu znalazły się formacje odapelatywne, na trzecim odmiejscowe. Dostrzeżona różnica dotyczyła nieco wyższej frekwencji patronimów oraz niższego udziału nazw zawodów w imiennictwie ziemi chełmskiej.

Jeśli zaś chodzi o system polski, w XVI w. w antroponimii mieszczan omawianego terenu najliczniej reprezentowaną grupę stanowiły formacje odapelatywne. Istotnym elementem kodu kulturowego społeczeństwa polskiego było postrzeganie człowieka przez pryzmat jego usposobienia, cech fizycznych czy wykonywanego zawodu. Przeważały wśród nich określenia charakteryzujące bez morfologicznych wykładników derywacji w planie antroponimicznym, które w XVI w. tworzyły prawie 29% nazwisk, zaś w kolejnym stuleciu 19%, np. *Barszcz* ICH 1545, *Boczwinka Woicziech* LK 1564, *Jan Grad* LR 1565, *Kąkol Philip* LK 1564, *Jacobus Zlobek* ASA 1595; *Łabędek* AMK 1616, *Jakob Mączka* KSZ 1659, *Bartoss Mućka* AU 1619, *Petrus Pacior* AGS 1649, *Simon Skrzydło* ASA 1642, *Albertus Snopek* ASA 1642, *Petrus Wisnia* AGS 1642, *Woytko Zaręba* AGS 1649, *Adam Ziemniaczek* KSZ 1653, *Joannes Zwierz* AGS 1649.

Kreacja formacji derywowanych odbywała się za pomocą przyrostków *-ik/-yk*, *-czyk*, *-ak/-'ak*, *-ek/-'ek*, *-ko*, *-ka*, *-osz*, *-ała*, *-ało*, *-uła*, *-yło/-iło*, *-el*, *-eń*, *-acz*, *-an*, *-ocha*, *-ej*, *-in-ej*, z których największą produktywność wykazały *-ek/-'ek*,

¹⁸ L. Citko, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok 2001, s. 85.

¹⁹ L. Dacewicz, *Historyczne nazwiska ma kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, Białystok 2014, s. 162–163.

-ik/-yk oraz -ko, np. *Albertus Łysik* ASA 1626, *Joannes Organiscik* AGS 1649; *Andrzej Kaznodzieiczek* AU 1619; *Krzysztof Babiak* KSZ 1653, *Wojciech Chorążak* KSZ 1657; *Popiołek* ICH 1540, *Jacobus Kiernożek* AH 1601, *Skarbek* KSZ 1655, *Andreas Słodowniczek* AH 1601; *Dziczko Ian* LK 1564, *Krzysztof Cwirko* KSZ 1654, *Łukasz Żaczko* AMK 1698; *Wojciech Kralka* AK 1616; *Slabosz* ICH 1545; *Paweł Puchala* AGS 1634; *Kazimierz Hykało* KS 1695; *Mikołaj Szykuła* KSZ 1653; *Jan Boczyło* KS 1700, *Grzegorz Szumiło* KS 1690; *Joannes Szornel* ASA 1672; *Jacko Głuszeń* AH 1601; *Ludouicus Duracz* ASA 1631; *Paweł Węglan* KSZ 1653; *Mikołaj Kamocha* AMK 1616; *Sierzey Stanisław* AKR 1588, *Badej* KMSZ 1684; *Scharzinei Marek* LK 1564.

W XVI w. licznie odnotowywano również nazwy odzawodowe (przeszło 17% nazwisk). W kolejnym stuleciu ich udział w identyfikacji wyraźnie zmalał i wyniósł zaledwie 6%, np. *Barthnik Symko* LK 1564, *Barwierz* LR 1565, *Bednarz Andrzej* LK 1564, *gienko slosarz* ICH 1540, *Zlothnik Barthazar* LK 1564; *Jakub Arendarz* AU 1619, *Jan Bakalarz* AU 1637, *Wojciech Kuszniierz* KSZ 1659, *Marcin Miecznik* KSZ 1660, *Postrzygac* ASA 1627, *Joannes Powroznik* AGS 1636, *Więcsław Puszkarcz* AH 1606, *Marcin Sufleta* AMK 1698, *Bartholomeum Szkutnik* (Acc.) AGS 1649, *Tomasz Złotarz* KSZ 1653, *Jan Zygarmistrz* AU 1619.

W źródłach XVII-wiecznych nielicznie wystąpiły formacje złożone, np. *Bialonożka* AMK 1698, *Nicolaum Morzymucha* (Acc.) AGS 1620, *Joannes Nagorka* ASA 1611, *Joannes Niepranek* AGS 1637, *Joannes Sobieraj* ASA 1612, *Strzyzibroda* 1614 IS.

Podobna frekwencja określeń charakteryzujących cechowała w tym czasie antroponimię ziemi wołyńskiej²⁰ oraz innych regionów Polski²¹.

W XVI w. w antroponimii polskich mieszczan drugie miejsce zajmowały syntetyczne formacje odmiejscowe z frekwencją przekraczającą 21%. W kolejnym stuleciu były najbardziej produktywnym typem nazewniczym, tworzącym 35% nazwisk, np. *Jan Dworeczki* LR 1565, *Marek Koziczki* ICH 1540, *Lipiński Andrzej* LK 1564, *Włodzimierski Pyotr* ICH 1545, *Wojciech Badowski* AMK 1616, *Antoni Batrucki* AMK 1616, *Szymon Ciupiński* AGS 1636, *Maciei Kędzierski* AH 1606, *Grześ Olszewski* AGS 1649, *Marek Radziwiłski* AH 1630, *Sebastian Szaniawski* AH 1630. Wysoki udział syntetycznych nazw odmiejscowych charakteryzował również polskie imiennictwo mieszczańskie ziemi wołyńskiej i wyniósł 17,6%²², natomiast na rdzennych ziemiach Rzeczypospolitej ich popularność była zróżnicowana. W XVI–XVII w. na Sądecczyźnie określenia poimienne na -ski/-cki należały do najczęstszych²³, na Mazowszu w XVI w. ich frekwencja wyniosła niespełna 9%,

²⁰ I. Mytnik, *Antroponimia Wołynia ...*, s. 355.

²¹ Por. np. J. Bubak, *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Kraków 1986; Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998, s. 94–98; J. Mączyński, *Nazwiska łodzian (XV–XIX w.)*, Łódź 1970; W. Szulowska, *Dawna antroponimia Mazowsza (XV–XVII w.)*, Olsztyn 2004, s. 176.

²² I. Mytnik, *Antroponimia Wołynia ...*, s. 307.

²³ J. Bubak, *Op. cit.*, s. 223.

w następnym stuleciu wzrosła prawie trzykrotnie, z kolei w Poznaniu przez cały ten okres sufiks *-ski/-cki* charakteryzował się największą aktywnością derywacyjną²⁴.

Formacje patronimiczne powstawały były przy pomocy formantów *-ic(z)*, *-owic(z)*/*-ewic(z)*, *-in/-yn*, *-ik/-yk*, *-czyk*, *-ak/-'ak*, *-czak*, *-ek* oraz *-uk/-'uk*, *-czuk*, np. *Piotr Kunicz* KSZ 1660; *Andreas Andrzejowic* ASA 1595, *Stanisław Niemirowic* ASA 1595, *Joannes Bartoszwic* ASA 1658, *Benedict Matisowicz* AH 1601, *Constantinum Rymarzwicz* (Acc.) AGS 1636, *Andrzej Wąsowic* AGS 1615, *Roman Zasiadkowicz* AH 1601; *Wawrzyniec Cichuszczyń* KSZ 1653; *Piekarczik* ICH 1540; *Wojciech Grzelak* KSZ 1651, *Wojciech Stefak* KSZ 1651; *Wojciech Niemirczak* KSZ 1654; *Grzybek* KSZ 1654, *Stanisław Żurek* KSZ 1655; *Bartłomiej Biczuk* KSZ 1657, *Tomasz Czopiuk* KSZ 1653, *Tymosz Sołtysiuk* AS 1688; *Joannes Bakalarczuk* AMK 1698. Dwa pierwsze należały do najbardziej produktywnych w tej grupie formantów antroponimicznych, derywując 12,3% nazwisk w XVI w. oraz 17% w kolejnym stuleciu. Spostrzeżenia te potwierdzają wyniki badań E. Wolnicz-Pawłowskiej²⁵ i M. Magdy-Czekaj²⁶, kwestionujące znany w literaturze pogląd, że są to nazwiska typowo mieszczzańskie. W źródłach XVI-wiecznych znalazły się dopiero na czwartym miejscu po odapelatywnych określeniach poimiennych, syntetycznych formacjach odmiejscowych i równych nazwom zawodów oraz – co istotne – ich udział w antroponimii mieszczan był zbliżony do stanu chłopskiego. W następnym stuleciu nazwiska na *-owic(z)*/*-ewic(z)* zajęły drugie miejsce po formacjach odmiejscowych.

W obu grupach językowych odnotowano stosunkowo nieliczne nazwiska modelowe z sufiksem *-ski/-cki*, motywowane przez formacje odimienne lub odapelatywne. Ich obecność w antroponimii mieszczan i chłopów była związana z oddziaływaniem wzorca nazwiska szlacheckiego. Prestiż społeczny, którym cieszyły się w dawnej Rzeczypospolitej nazwiska na *-ski/-cki*, uznawane za wyznacznik przynależności do stanu uprzywilejowanego, stał się przyczyną zmian w systemie antroponimicznym. Silne oddziaływanie wzorca nazwiska szlacheckiego przyniosło modelowanie antroponimów w stanach nieszlacheckich, które stało się częstą praktyką w XVIII w.²⁷ Przedstawiciele patrycjatu, chcąc przedostać się do warstwy uprzywilejowanej, zmieniali swoje nazwiska na wzór szlacheckich, dodając do nich sufiks *-ski*. Takowe

²⁴ A. Sieradzki, *Poznańskie derywaty nazwiskowe XVI–XVIII wieku*, Poznań 2013, s. 39.

²⁵ E. Wolnicz-Pawłowska, *Czy istnieje polskie nazwisko mieszczzańskie?* [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, pod red. I. Sarnowskiej-Gieffing i M. Graf, Poznań 2010, s. 269–278.

²⁶ M. Magda-Czekaj, *Wybrane typy słowotwórcze nazwisk (-icz, -owicz, -ewicz i z podstawowym -k-) okresu średniopolskiego w ujęciu historyczno-społecznym*, Kraków 2011, s. 338.

²⁷ Por. S. Dubisz, *O nobilitacji nazwisk mieszczzańskich na Mazowszu w XVII i XVIII wieku*, „Prace Filologiczne”, XXXII, 1985, s. 97–107; C. Kosił, *Nazwy osobowe* [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001, s. 439; B. Walczak, *Z dziejów pewnego stereotypu nazewniczego (“szlacheckie” nazwiska na -ski, -cki)* [w:] *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. Materiały z IV Konferencji Onomastycznej*, pod red. E. Brezy, Szczecin 1988, s. 275–281.

praktyki mieszczan opisał Walerian Nekanda Trepka w książce pt. *Liber generationis plebeanorum (Liber Chamorum)*²⁸.

Antroponimia polskich mieszczan w ziemi chełmskiej wykazywała duże podobieństwa do imiennictwa w dawnym województwie wołyńskim²⁹ oraz w rdzennych regionach Rzeczypospolitej³⁰, opartego na modelu nazwiska odapelatywnego, przy udziale formacji odmiejscowych, niekiedy patronimicznych bądź odwrotnie: określeń zależnościowych, rzadziej odmiejscowych. Porównanie z imiennictwem dawnego Wołynia ujawnia wyraźnie niższy, podyktowany poziomem rozwoju gospodarczego, udział nazw odzawodowych w ziemi chełmskiej. Częstotliwość typów nominacyjnych związana z większym, w porównaniu z innymi regionami, udziałem formacji patronimicznych w polskiej antroponimii stanu mieszczańskiego jest cechą odróżniającą antroponimię nieszlachecką dawnej ziemi chełmskiej od imiennictwa innych regionów Polski i Ukrainy.

Porównanie imiennictwa polskiego i ukraińskiego mieszczan pokazuje, że było ono oparte na odmiennych wzorcach: w pierwszym przypadku na modelu nazwiska odapelatywnego w XVI w., zaś w XVII w. odmiejscowego, natomiast w drugim – na wzorcu nazwiska zależnościowego. Zatem identyfikacja przez wskazanie na cechy człowieka, opisujące jego wygląd czy usposobienie, wykonywane zajęcie i miejsce pochodzenia, była w systemie polskim pierwszoplanowa, bardziej istotna niż właściwa dla społeczności ukraińskiej identyfikacja przez podkreślenie przynależności do rodziny. Wysoką produktywność sufiksów patronimicznych oraz powszechność nazw odojcowskich w ukraińskiej antroponimii mieszczańskiej (i chłopskiej) tłumaczy pozycja rodziny w strukturze społecznej zilustrowana w funkcjonujących organizacjach rodzinnych typu wierwi, zadruhy czy obszczyzny, zwłaszcza na terenach dominacji prawa ruskiego, silne więzi pokrewieństwa i dominująca rola ojca jako głowy rodu. Mniejszy udział formacji patronimicznych w nazewnictwie polskim mógł mieć związek z odmiennym modelem rodziny. W środowisku polskim nie były znane organizacje rodzinne na wzór ruskich, lecz gospodarstwa indywidualne prowadzone przez głowę rodziny obejmującej małżonków, dzieci i dziadków. Frekwencja formacji odmiejscowych w środowisku polskich mieszczan kilkakrotnie przewyższała ich popularność w środowisku ukraińskim.

O pogranicznym i zarazem mieszanym kulturowo oraz językowo charakterze ziemi chełmskiej (poza jej rubieżami wschodnimi) świadczą nie tylko funkcjonujące systemy antroponimiczne, ale również odzwierciedlone w nich zjawiska

²⁸ W. Nekanda Trepka, *Liber generationis plebeanorum (Liber Chamorum)*, cz. I–II, Wrocław 1963.

²⁹ E. Wołnicz-Pawłowska, W. Szulowska, *Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich XV–XIX wiek*, Warszawa 1998, s. 307–309.

³⁰ J. Bubak, *Op. cit.*, s. 220–225; E. Rudnicka-Fira, *Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska*, Katowice 2004, s. 208; W. Szulowska, *Dawna antroponimia ...*, s. 202–205.

interferencyjne. Zostały one już dokładnie omówione we wcześniejszych pracach³¹. Wspomnę tylko o obecności licznych hybryd nazewniczych w obu grupach językowych. Jeśli zaś chodzi o określenia poimienne odnoszące się do mieszczan, zjawiska te widoczne są w strukturze gramatycznej nazwisk polskich tworzonych z wykorzystaniem ukraińskich formantów patronimicznych na *-uk/-'uk*, *-czuk* oraz antroponimów ukraińskich derywowanych za pomocą polskiego formantu *-ek*.

ŹRÓDŁA

Rękopisy

- AH 1601–1615** – *Akta miasta Hrubieszowa z 1601–1615*, APL, 43/0, S. 1.
AH 1630 – *Akta miasta Hrubieszowa z 1630*, APL, 43/0, S. 3.
AMK 1616–1698 – *Akta miasta Kryłowa 1616–1698*, APL, 41/0, S. 1, S. 3.
AKR 1586–1590 – *Akta miasta Krasnegostawu 1586–1590*, APL, 43/0, S. 1.
AU 1614–1632 – *Akta miasta Uchanie z 1614–1632*, APL, 58/0, S. 1–2.
AU 1635–1641 – *Akta miasta Uchanie z 1635–1641*, APL, 58/0, S. 3.
ICH 1545 – *Inwentarz starostwa chełmskiego z 1545 r.*, AGAD, Dz. LVI, C 1.
KGCH 1653–1676 – *Księga grodzka chełmska. Rejestry podatkowe z 1653–1676*, APL, 35/9, S. 1–2.
KP 1500–1510 – *Księga poborowa Ratna 1500–1510*, AGAD, Dz. I, 34.
KP 1579–1603 – *Księgi podkomorskie chełmskie 1579–1603*, APL, 35/14/3, S. 2.
KSZ 1650–1675 – *Księga urodzeń parafii rzymsko-katolickiej w Szczepreszynie z 1650–1675*, APL, 35/106, S.10.
KWZ 1685–1700 – *Księga wójtowsko-lawnicza Zamościa 1685–1700*, APL, 35/61/0/2, S. 39–41.
LCH 1661 – *Lustracja ziemi chełmskiej z 1661 r.*, AGAD, Dz. XLVI, 124.
RPCH 1500–1591 – *Regestr poborów ziemi chełmskiej w 1500–1591 r.*, AGAD, Dz. I, 37.

Druki

- AGS 1604–1691** – *Акты холмского гродского суда 1604–1691* [в:] *Акты издаваемые виленскою Коммиссією для разбора древнихъ актовъ*, т. XXIII, Вильна 1896.
ASA 1595–1700 – *Album studentów Akademii Zamojskiej 1595–1781*. Opracował H. Gmiterek, Warszawa 1994.
LK 1564–1565 – *Люстрації королівщин в землях холмській, белзькій і львівській з 1564–1565 рр.* [в:] *Джерела до історії України-Руси*, за ред. М. Грушевського, т. III, т. VII, Львів 1900–1903.

³¹ Por. np. I. Mytnik, *Interferencja międzyjęzykowa w imiennictwie ziemi chełmskiej na tle kontaktów polsko-ukraińskich w dawnej antroponimii* [w:] *Тенденції розвитку української лексики та граматики*, за ред. І. Кононенка, І. Митнік, С. Романюк, ч. I, seria „W kręgu języka, literatury i kultury”, t. III, Warszawa 2014, s. 168–187.

- LL 1564** – *Люстрація Любомльського староства 1564 г.* [в:] *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Коммиссією для разбора древнихъ актовъ*, ч. VII, т. II, Київ 1898.
- LR 1565** – *Люстрація Ратненського староства 1565 г.* [в:] *Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Коммиссією для разбора древнихъ актовъ*, ч. VII, т. II, Київ 1898.
- OR 1500–1512** – *Описи Ратненського староства з 1500–1512 рр.* [в:] М. Грушевський, *Твори у 50 томах, „Історичні студії та розвідки (1895–1900)”*, т. VI, Львів 2004.

BIBLIOGRAFIA

- Bogdanowicz E., *Nazwiska z komponentem -k- w części sufiksalnej na podstawie XVIII-wiecznych ksiąg metrykalnych południowej Białostoczczyzny* [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, pod red. Z. Abramowicz, Białystok 2006, s. 337–343.
- Bubak J., *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Kraków 1986.
- Citko L., *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok 2001.
- Ćwik W., Reder J., *Lubelszczyzna: dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977.
- Dacewicz L., *Rola sufiksu -uk w kulturze nazwicznej Podlasia* [w:] *Manuscula Linguistica in honorem Aleksandrae Cieślakowa oblata*, pod red. K. Rymuta, Kraków 2006, s. 157–162.
- Dacewicz L., *Historyczne nazwiska ma kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, Białystok 2014.
- Dubisz S., *O nobilitacji nazwisk mieszczańskich na Mazowszu w XVII i XVIII wieku*, „Prace Filologiczne”, XXXII, 1985, s. 97–107
- Huk I., *Klasyfikacja i analiza słowotwórcza antroponimów w dawnej ziemi chełmskiej* [w:] „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, t. 6–7, Warszawa 1998, s. 433–454.
- Kaleta Z., *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998.
- Kosyl Cz., *Nazwy osobowe* [w:] *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2006, s. 431–445.
- Magda-Czekaj M., *Wybrane typy słowotwórcze nazwisk (-icz, -owicz, -ewicz i z podstawowym -k-) okresu średniopolskiego w ujęciu historyczno-społecznym*, Kraków 2011.
- Mączyński J., *Nazwiska łodzian (XV–XIX w.)*, Łódź 1970.
- Mytnik I., *Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2010.
- Mytnik I., *Interferencja międzyjęzykowa w imiennictwie ziemi chełmskiej na tle kontaktów polsko-ukraińskich w dawnej antroponimii* [w:] *Тенденції розвитку української лексики та граматики*, за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк, ч. I, seria „W kręgu języka, literatury i kultury”, t. III, Warszawa 2014, s. 168–187.
- I. Mytnik, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Nekanda Trepka W., *Liber generationis plebeanorum (Liber Chamorum)*, cz. I–II, Wrocław 1963.
- Rudnicka-Fira E., *Antroponimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska*, Katowice 2004.

- Sieradzki A., *Poznańskie derywaty nazwiskowe XVI–XVIII wieku*, Poznań 2013.
- Szulowska W., *Losy derywatów z sufiksem *-ę (-ęta, -enię) w antroponomii polskiej i ukraińskiej* [w:] *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych*, „Język na Pograniczach”, nr 11, Warszawa 1994, s. 171–177.
- Szulowska W., *Dawna antroponomia Mazowsza (XV–XVII w.)*, Olsztyn 2004.
- Walczak B., *Z dziejów pewnego stereotypu nazewniczego („szlacheckie” nazwiska na -ski, -cki)* [w:] *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. Materiały z IV Konferencji Onomastycznej*, pod red. E. Brezy, Szczecin 1988, s. 275–281.
- Wolnicz-Pawłowska E., *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim*, Wrocław 1978.
- Wolnicz-Pawłowska E., *Czy istnieje polskie nazwisko mieszczzańskie?* [w:] *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, pod red. I. Sarnowskiej–Gieffing i M. Graf, Poznań 2010, s. 269–278.
- Wolnicz-Pawłowska E., Szulowska W., *Antroponomia polska na kresach południowo-wschodnich XV–XIX wiek*, Warszawa 1998.
- Vincenz A., *Traité d’anthroponymie houtzoule*, München 1970.
- Zimmer B., *Miasta ziemi chełmskiej od XIII do poł. XIX w. w zarysie*, Lublin 1993.
- Близнак Б., *Сучасні гуцульські прізвища в історичному розвитку*, Львів 1997.
- Керста Р., *Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування*, Київ 1984.
- Яшук Л., *Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: автореф. дис. ... канд. філ. наук*, Київ 2008.

W artykule zostało przedstawione imiennictwo stanu mieszczzańskiego w dawnej ziemi chełmskiej w kontekście antroponomii ukraińskiej oraz imiennictwa kresowego i ziem rdzennych dawnej Rzeczypospolitej. Ukazany został związek pewnych typów nazwisk oraz ich struktury językowej z przynależnością etniczną i społeczną nosicieli. Analiza wyekscerpowanego ze źródeł rękopiśmiennych i drukowanych materiału i porównanie z antroponomią pozostałych regionów Rzeczypospolitej pozwoliły na wskazanie podobieństw i różnic między nimi oraz zakresu interferencji językowej w obrębie obu systemów antroponomicznych.

Słowa kluczowe: mieszczanie, określenia poimienne, interferencja językowa, systemy antroponomiczne.

ANTHROPONYMY OF BURGHERS IN POLISH-UKRAINIAN CONTACT AREAS IN THE 16th AND 17th CENTURIES

This paper is devoted to a discussion of the anthroponymy of burghers in the former Chelmia territory. It presents naming patterns used among Polish and Ukrainian people. The most important issues discussed in this paper are as follows:

- a presentation and characteristics of naming styles using elements after the first name which refer to men, with an indication of the frequency of the suffixes;

- the similarities and dissimilarities between Ukrainian and Polish anthroponymy in olden day, the scope of mutual interference between the Polish and Ukrainian languages and different anthroponymic systems.

Materials for this paper are composed of archival and prints sources.

Key words: burghers, additional post-positive identifiers, language interference, anthroponymic systems.

zgłoszenie artykułu: 30.06.2017 r.

przyjęcie artykułu do druku: 10.01.2018 r.